

УДК 811.112.2

Соломко З. К.

РЕЦЕПТИВНА ЛЕКСИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СКЛАДІ ФАХОВОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розкрито суть поняття «лексична компетентність», уточнено її зміст та структуру з урахуванням рівня навчальної автономії студентів. Сформульоване власне робоче визначення поняття професійно орієнтованої рецептивної лексичної компетенції. Уточнено, що під професійно орієнтованою рецептивною лексичною компетенцією розуміємо здатність і готовність індивіда на основі лексичних знань, рецептивних лексичних навичок і мовної усвідомленості адекватно розпізнавати, співвідносити та розуміти лексичні одиниці в читанні й аудіюванні на рівні слова, словосполучення, речення та тексту, урахувавши лінгвосоціокультурні та термінологічні особливості юридичної лексики, відповідно до задуму висловлювання, комунікативної ситуації, стилів і жанрів іншомовного професійного мовлення юристів, а також забезпечувати підтримку функціонування сформованих рецептивних лексичних навичок на необхідному рівні та здійснювати постійний самоконтроль і рефлексію власної діяльності.

Під час дослідження психологічних передумов формування та вдосконалення професійно орієнтованої рецептивної лексичної компетенції в майбутніх юристів було зроблено висновок, що під час вивчення студентами іноземної мови мають місце деякі особливості. Під час сприйняття інформації реципієнт пов'язує нову інформацію з тією, яку він здобув під час вивчення дисциплін зі спеціальності, усвідомлює, аналізує й порівнює з тим, що вже є в пам'яті. Рефлексія й усвідомлення – це два неподільних пов'язаних між собою аспекти когнітивного підходу до оволодіння рецептивною лексичною компетенцією, а сенсibiliзація – це основна передумова включення механізмів усвідомлення й рефлексії. Описано процес відбору навчального матеріалу з наголосом на лінгвосоціокультурному аспекті мови. Показано особливості процесу засвоєння лексичного матеріалу та вказано на труднощі його засвоєння.

Ключові слова: професійно орієнтована рецептивна лексична компетентність, самостійна робота, навчальна автономія, рефлексія, навчальні стратегії, лексична одиниця, зміст навчання лексики, словниковий запас слів.

Попри пильну увагу дослідників-методистів, психологів, психолінгвістів до питань формування лексичної компетентності (далі – ЛК), недослідженими залишаються проблеми формування та вдосконалення професійно орієнтованої рецептивної лексичної компетентності (далі – РЛК) майбутніх юристів під час самостійної роботи (далі – СР) з урахуванням сучасного когнітивного підходу, особливо щодо ролі мовної усвідомленості, сенсibiliзації та рефлексії [5, с. 4]

Отже, метою статті є визначення суті поняття професійно орієнтованої рецептивної лексичної компетентності, уточнення її змісту та структури з урахуванням рівня навчальної автономії студентів і ступеня керування з боку викладача та/або комп'ютерної програми.

Із метою визначення змісту професійно орієнтованої РЛК необхідно проаналізувати, як це поняття розглядається в науковій літературі. Як свідчить аналіз нормативних документів і фахової літератури з проблеми дослідження, серед методистів немає єдиного визначення поняття РЛК.

А. Н. Шаповал розуміє під ЛК здатність визначати контекстуальне значення слова, порівнювати повноту його значення у двох мовах, визначати структуру значення слова, уточнювати специфічно національне в значенні слова [7, с. 32], що не відповідає, на нашу думку, загальному поняттю компетенції.

В. Д. Борщовецька трактує поняття ЛК як здатність студентів здійснювати міжкультурну комунікацію, яка базується на володінні професійно-культурознавчим мінімумом відповідно до лексичних норм його використання, поряд із фактами й нормами національної культури народу, мова якого вивчається [2, с. 34–37].

Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти дають більш повне й комплексне визначення РЛК, воно включає знання та здатність використовувати мовний словниковий запас [4, с. 110]. Однак і це визначення не враховує здатності особистості до здійснення мовленнєвої діяльності на основі наявних знань і рецептивних лексичних навичок, що є складовими компонентами компетенції.

З огляду на викладені вище позиції, які підкреслюють, на наш погляд, лише окремі аспекти РЛК, сформулюємо власне робоче визначення поняття професійно орієнтованої РЛК. Далі під професійно орієнтованою РЛК ми розуміємо здатність і готовність індивіда на основі лексичних знань, рецептивних лексичних навичок і мовної усвідомленості адекватно розпізнавати, співвідносити та розуміти лексичні одиниці (далі – ЛО) у читанні й аудіюванні на рівні слова, словосполучення, речення та тексту, урахувавши лінгвосоціокультурні та термінологічні особливості юридичної лексики відповідно до задуму висловлювання, комунікативної ситуації, стилів і жанрів іншомовного професійного мовлення юристів, а також забезпечувати підтримку функціонування сформованих рецептивних лексичних навичок на необхідному рівні та здійснювати постійний самоконтроль і рефлексію власної діяльності.

Після вивчення деяких особливостей трактування поняття РЛК та сформульованого власного робочого визначення розглянемо питання змісту й структури професійно орієнтованої РЛК і особливостей її взаємодії з іншими компетентностями, а саме лінгвосоціокультурною та навчально-стратегічною компетентностями, які, на думку С. Ю. Ніколаєвої, є складниками іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця.

Як зазначено в робочому визначенні, у структурі професійно орієнтованої РЛК виділяють лексичні знання, рецептивні лексичні навички та мовну (лексичну) усвідомленість. Далі пропонуємо розглянути зміст визначених нами компонентів професійно орієнтованої РЛК.

Лексичні знання, що входять до складу професійно орієнтованої РЛК, є основою для функціонування відповідних навичок. Знання поряд із навичками та вміннями забезпечують можливість користуватися мовою, а також оцінювати своє мовлення та мовлення інших людей. У сучасній методиці знанням відводиться допоміжна функція, у той час як основна увага приділяється навичкам і вмінням.

До складу професійно орієнтованої РЛК майбутніх юристів входять, на нашу думку, набуті знання:

- особливостей лексичної системи іноземної та рідної мов (наприклад, синонімів, антонімів, полісемії, омонімії);
- форм і значень німецькомовних ЛО;
- графіки й орфографії для розпізнавання ЛО в тексті на основі словесних і візуально-графічних образів;
- правильної вимови ЛО для розуміння висловлювання інших людей на слух;
- правил сполучуваності цих ЛО в іноземній мові, які часто не збігаються з їх сполучуваністю в рідній мові;
- соціокультурної специфіки ЛО, що вивчаються;
- відношень еквівалентності/безеквівалентності між термінологічними ЛО німецької та рідної мов;
- особливостей лексичного оформлення різних стилів мовлення;
- *метакогнітивні* знання, які базуються на мовній *рефлексії* й забезпечують формування *усвідомленого* процесу засвоєння іноземної мови, зокрема її лексичного аспекту. Цей вид знань пов'язаний як із когнітивними, так і з метакогнітивними стратегіями для формування та вдосконалення РЛК під час позааудиторної СР студентів.

Отже, знання в складі професійно орієнтованої РЛК відіграють дуже важливу роль, але центральною ланкою в роботі над засвоєнням лексичного матеріалу є формування рецептивних лексичних навичок. Слідом за науковцями [2; 3; 5; 8] ми виділяємо такі рецептивні лексичні навички: співвідносити аудитивний чи графічний образ слова із його семантикою; семантизувати ЛО (з урахуванням їх синтагмової, фразової та понадфразової єдності), об'єднувати (інтегрувати) лексичні значення в ході формування думки; диференціювати схожі за звучанням чи формою слова за їх інформативними ознаками; визначати графічний образ слова на основі слухомоторного, слухомоторний образ слова – на основі графічного; користуватися словотворчою та контекстуальною здогадкою; здогадуватися про значення ЛО, що належать до потенційного словника; установлювати відношення еквівалентності або безеквівалентності між ЛО німецької та рідної мов.

Незаперечним є той факт, що до складу лінгвістичної компетентності, крім ЛК, входять ще й фонетична та граматична компетентності, які нерозривно пов'язані між собою, відповідно формування та вдосконалення професійно орієнтованої РЛК має відбуватися у взаємозв'язку з усіма складниками лінгвістичної компетентності, а припинення роботи над одним із її компонентів негативно відбивається й на оволодінні професійною іншомовною комунікативною компетентністю в цілому.

Слід звернути увагу на взаємозв'язок професійно орієнтованої РЛК із мовленнєвими компетентностями, а саме на функціонування її у складі компетентностей у читанні й аудіюванні (див. рис. 1). Оскільки письмо та говоріння спрямовані на (ре)продукцію мовленнєвих дій студентів, що не є завданням нашого дослідження, ми вирішили не вносити їх до структури РЛК, тому не зупиняємося окремо на поясненні взаємозв'язків цих видів мовленнєвої діяльності.

Після розгляду структурних компонентів професійно орієнтованої РЛК перейдемо до її професійного наповнення. Одним із очікуваних результатів оволодіння фаховою іноземною

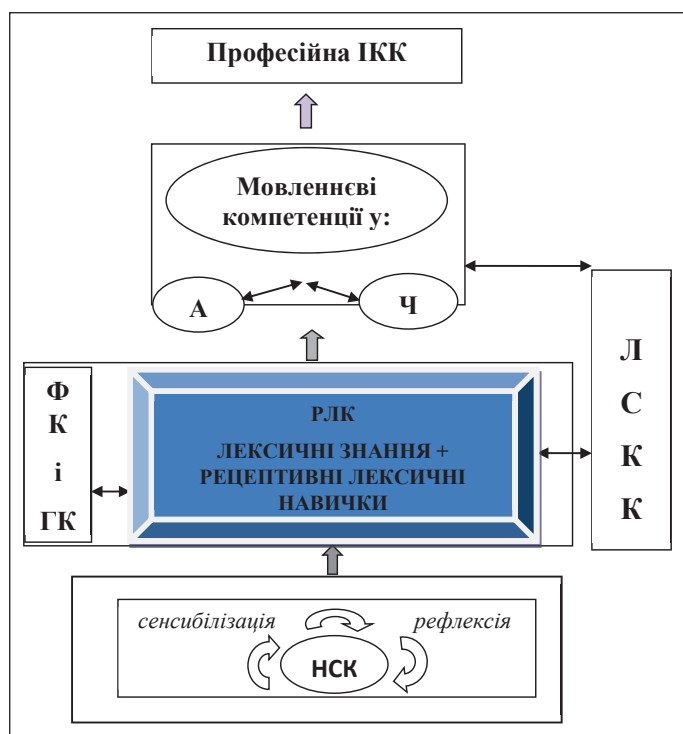

Рис. 1. Структура професійно орієнтованої РЛК та її взаємозв'язки з іншими компонентами професійної ІКК, де ІКК – інішомовна комунікативна компетентність; П – письмо; ЛК – лексична компетентність; Ч – читання; ГК – граматична компетентність; А – аудіювання; ФК – фонетична компетентність; Г – говоріння; НСК – навчально-стратегічна компетентність. ЛСКК – лінгвокультурна компетентність.

мовою є розвиток *професійної іншомовної комунікативної компетентності* студентів, тобто знань, навичок і вмінь, необхідних для ефективної роботи майбутніх юристів, які формуються переважно шляхом інтенсивного тренування й практики в спілкуванні, а також аналізу навчального процесу й рефлексії цих видів діяльності. Базові фахові знання, понятійний апарат формуються насамперед на заняттях із фахових дисциплін. Крім того, вони розвиваються в спільній діяльності викладача й студентів на заняттях з іноземної мови за допомогою навчальних матеріалів, які повинні навчити студентів:

- аналізувати, рефлексувати, оцінювати, систематизувати основний фаховий зміст і проблеми;
- розкривати та відтворювати фаховий зміст простих і комбінованих комунікативних функцій (порівняння, опис, класифікація, пояснення, реферування, посилення на приклади, уточнення, обґрунтування, доказ, судження тощо);
- оволодівати вміннями розуміти різні типи текстів на загальному професійному рівні (короткі доповіді, реферати; ведення розмови, дискусії, дебатів, презентації; написання листів, протоколів тощо);
- здійснювати юридичне консультування;
- проводити допит свідків, ділові переговори.

Лінгвосоціокультурний компонент іншомовної комунікативної компетентності був виділений нами на основі аналізу складу лінгвосоціокультурної компетентності, яку ми слідом за Н.Ф. Бориско розуміємо як сукупність специфічних лінгвокраїнознавчих, соціолінгвістичних, соціально-психологічних, культурологічних і міжкультурних знань, навичок і вмінь, які складають здатність і готовність особистості до міжкультурного діалогу в ролі учасника й посередника [1, с. 63]. Яскравим прикладом особливостей функціонування лінгвосоціокультурного аспекту правової системи в Німеччині може стати вирішення судових справ на основі принципу прецедентності, що відрізняється від традиційного використання нормативних актів у вітчизняній правовій системі.

Як стверджує Г.Д. Томахін, кожна нація має свою специфічну соціально-правову основу, яка зумовлює густу мережу мовних соціальних значень. На думку автора, особливості відображення дійсності в конкретних мовах створюють специфічні «мовні картини світу» [6, с. 87–92], які відображають культуру спільноти. У контексті лінгвосоціокультурного компонента професійної іншомовної комунікативної компетентності важливо зробити наголос на тому, що право не може існувати поза певною лінгвокультурою. Наочно нерозривний зв'язок мови й права проявляється в іншомовній лексиці (німецької мови), яка позначає *право* (нім. Recht) у його старовинних значеннях (*суд* і *справедливість*). Так, іще з тих часів, коли не існувало писаного права, а діяло право звичаєве, побутує німецький вислів «*Recht wird gesprochen*» – укр. дослівно «*право мовиться*» у розумінні «*право чиниться*». У німецькому суспільстві за допомогою цього вислову досі позначають *справедливі* з погляду мовця рішення судочинства. У цьому контексті доречно наголосити на тому, що правова система та культура Німеччини й України мають як спільні, так і відмінні риси. Найголовнішим об'єднуючим чинником між правом Німеччини й України є те, що, на відміну від правових систем англосаксонської правової сім'ї, обидві системи права ґрунтуються на *писаному* законі (нім. geschriebenes Recht). І все ж не слід забувати, що система цивільної та публічної гілок права в Україні та Німеччині сформувалися на різному історичному та соціально-економічному підґрунті й відповідно мають різне доктринальне наповнення. Так, приміром, у Німеччині правовий інститут шлюбу значно розвинутіший, бо там правовому регулюванню та захисту підлягають не лише шлюбні та позашлюбні форми співжиття людей (нім. eheliche und nichteheliche Lebensgemeinschaften), але й відповідні одностатеві союзи, що виражається в різному обсязі відповідних терміносистем і нестачі українських функціональних еквівалентів. Так, перекладаючи закон ФРН «Про зареєстровані громадянські партнерства» (нім. Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft), який дозволяє двом повнолітнім особам однієї статі зареєструвати громадянське партнерство (вид шлюбу, нім. Lebenspartnerschaft), доводиться вдаватися до описово-коментованого перекладу більшості ключових понять [8, с. 132–143].

Для профілактики виникнення непорозумінь студентів потрібно ознайомлювати з особливостями правничої комунікації та розбіжностями в «мовних картинах світу», тобто в правових системах і культурах України та Німеччини. На наш погляд, це можливо зробити як на аудиторних заняттях, так і під час СР за допомогою довідкової інформації, яка повинна укладатися або добиратися таким чином, щоб створювати атмосферу відкритості, виховувати психологічну готовність до сприйняття нових соціальних норм, правил поведінки іншого суспільства та толерантності. Навчальний матеріал у вигляді текстів для читання й аудіювання задля отримання довідкової інформації повинен:

- сприяти розумінню спільного та відмінного між культурами, розвивати соціокультурну спостережливість і чутливість;
- допомагати розпізнавати упередження та позбавлятися їх, сприяти толерантності, створювати основи для міжкультурних обмінів і допомагати діяти свідомо й відповідально як у власному суспільстві, так і в аспекті міжнародних зв'язків;
- розкривати особливості ділової культури іншої країни, знайомити з традиціями ведення справ, діловим етикетом, табу-темами та стратегіями попередження можливих непорозумінь.

Після проведеного аналізу структурних компонентів професійно орієнтованої РЛК і уточнення її змісту зобразимо структуру РЛК на рис. 1.

Підсумовуючи викладене вище, ми можемо зробити висновки, що професійно орієнтована РЛК є комплексним і складним явищем, до складу якого входять не тільки знання, рецептивні лексичні навички та мовна усвідомленість. РЛК перебуває в безпосередньому зв'язку з іншими компетентностями, а саме з лінгвосоціокультурною, навчально-стратегічною, мовними й мовленнєвими компетентностями. Відповідно до структури РЛК, де всі компетентності пов'язані між собою та взаємозумовлюють одна одну, очевидно, що забезпечення її ефективного функціонування на необхідному рівні можливе за рахунок формування в особистості здатності до автономного навчання та вміння здійснювати рефлексію процесу лексичного оформлення мовлення та розвитку лексичної усвідомленості в процесі формування рецептивної лексичної навички в цілому та її якостей, зокрема для оволодіння РЛК. Для успішного формування професійно орієнтованої РЛК вважаємо за необхідне формувати всі її складові частини одночасно та в тісному взаємозв'язку.

Використана література:

1. Бориско Н. Ф. Концепция учебно-методического комплекса для практической языковой подготовки учителей немецкого языка (на материале интенсивного обучения): [монография] / Н. Ф. Бориско. – Київ : Изд. центр КГЛУ, 1999. – 268 с.
2. Борщовецька В. Д. Навчання студентів-економістів англійської фахової лексики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / В. Д. Борщовецька ; Київський національний лінгвістичний ун-т. – Київ : 2004. – 285 с.
3. Бухбиндер В. А. О системе упражнений / В. А. Бухбиндер // Обобщающая методика обучения иностранным языкам : [хрестоматия]. – Москва : Рус. язык, 1991. – С. 92–98.
4. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / перекл. з англ. ; наук. ред. укр. видання докт. пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва. – Київ : Ленвіт, 2003. – 273 с.
5. Соломко З. К. Формування німецькомовної лексичної компетенції майбутніх юристів у процесі самостійної роботи з використанням інформаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 «Германські мови» / З. К. Соломко. – Київ, Інформаційно-видавничий центр УБЕНТЗ Товариства «Знання України», 2014. – 20 с.
6. Томахин Г. Д. Фоновые знания как основной предмет лингвострановедения / Г. Д. Томахин // Иностранные языки в школе. – 1980. – № 4. – С. 87–92.
7. Шамов А. Н. Когнитивная парадигма в обучении лексической стороне иноязычной речи : [монография] / А. Н. Шамов. – Нижний Новгород : НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2009. – 242 с.
8. Anissimova L. Verständigkeit der Gesetzesprache : linguistische Untersuchung anhand des deutschen Bürgerlichen Gesetzbuches und des russischen Zivilgesetzbuches / L. Anissimova. Berlin; Logos-Verl. 2007. – 288 S.

References:

1. Borysko N. F. Kontseptsyia uchebno-metodycheskoho kompleksa dlia praktycheskoi yazykovoï podhotovky uchyteliei nemetskoho yazyka (na materyale yntensyvnoho obucheniya): Monohrafyia / N. F. Borysko. – Kyiv : Yzd. tsentr KHLU, 1999. – 268 s.
2. Borshchovetska V.D. Navchannia studentiv-ekonomistiv anhliskoi fakhovoi leksyky : dys. ... kand. ped. nauk : spets. 13.00.02 / V. D. Borshchovetska ; Kyivskiy natsionalnyi lnhvistychnyi un-t. – Kyiv : 2004. – 285 s.
3. Bukhbynder V. A. O systeme upravneniy / V. A. Bukhbynder // Obobshchaiushchaia metodyka obucheniya ynostrannym yazykam : [khrestomatyia]. – Moscow : Rus. yazyk, 1991. – S. 92–98.
4. Zahalnoievropeiski Rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia / perekl. z anhl.; nauk. red. ukr. vydannia dokt. ped. nauk, prof. S.Yu. Nikolaieva. – Kyiv : Lenvit, 2003. – 273 s.
5. Solomko Z. K. Formuvannia nimetskomovnoi leksychnoi kompetentsii maibutnix yurystiv u protsesi samostiinoi roboty z vykorystanniam informatsiinykh tekhnolohii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : 13.00.02 «Hermanski movy» / Z. K. Solomko – Kyiv, Informatsiino-vydavnychi tsentr UBENTZ Tovarystva «Znannia Ukrainy», 2014. – 20 s.
6. Tomakhyn H.D. Fonovye znaniya kak osnovnoi predmet lnhvostranovedeniya / H. D. Tomakhyn // Ynostrannye yazyky v shkole. – 1980. – № 4. – S. 87–92.
7. Shamov A. N. Kohnytnyvaia paradyhma v obuchenii leksycheskoi storone ynoiazychnoi rechy : [monohrafyia] / A. N. Shamov. – Nyzhnyi Novgorod : NHLU ym. N. A. Dobroliubova, 2009. – 242 s.
8. Anissimova L. Verständigkeit der Gesetzesprache : linguistische Untersuchung anhand des deutschen Bürgerlichen Gesetzbuches und des russischen Zivilgesetzbuches / L. Anissimova. Berlin; Logos-Verl. 2007. – 288 S.

Соломко З. К. Рецептивная лексическая компетентность как составляющая профессиональной коммуникативной компетентности

В статье раскрыта суть понятия «лексическая компетентность», определены ее содержание и структура с учетом уровня учебной автономии студентов. Сформулировано собственное рабочее определение понятия профессионально ориентированной рецептивной лексической компетенции. Под профессионально ориентированной рецептивной лексической компетенцией понимаем способность и готовность индивида на основе лексических знаний, рецептивных лексических навыков и языковой осознанности адекватно узнавать, сопоставлять и понимать лексические единицы в чтении и аудировании на уровне слова, словосочетания, предложения и текста, учитывая лингвосоциокультурные и терминологические особенности юридической лексики в соответствии со смыслом выражения, коммуникативной ситуацией, стилем иностранного профессионального говорения юристов, что также дает возможность обеспечивать поддержку функционирования сформулированных рецептивных лексических навыков на необходимом уровне и совершать постоянный самоконтроль и рефлексии собственной деятельности.

Описан процесс отбора учебного материала для овладения иноязычной лексикой с ударением на лингвосоциокультурном аспекте. Показаны особенности процесса усвоения лексического материала и указано на трудности его усвоения. При исследовании психологических предпосылок формирования и совершенствования профессионально ори-

ентированной РЛК у будущих юристов был сделан вывод, что при изучении ими иностранного языка имеют место некоторые особенности: при восприятии информации реципиент связывает новую информацию с той, которую он получил на дисциплинах по специальности, осознает, анализирует и сравнивает с тем, что уже существует в памяти. Рефлексия и осознанность – это два нераздельных связанных между собой аспекта когнитивного подхода для овладения РЛК, а сенсibilизация – это условие включения механизмов осознанности и рефлексии.

Ключевые слова: профессионально ориентированная рецептивная лексическая компетенция, самостоятельная работа, учебная автономия, рефлексия, учебные стратегии, электронное пособие, словарный запас слов.

Solomko Z. K. Receptive lexical competence as a component of professional communicative competence

The point of the “lexical competence” concept and its main components have been defined. The actual working definition of the concept of professionally oriented receptive lexical competence has been formulated. Under the professionally oriented receptive lexical, we understand the ability of the individual, on the basis of lexical knowledge, receptive lexical skills and linguistic awareness, to adequately recognize, correlate and understand lexical units to understand the lexical units in reading and listening at the level of words, phrases, sentences and text, taking into account the linguistic and cultural and terminological features of the legal vocabulary, in accordance with the idea of the statement, the communicative situation, the styles and genres of foreign language professional lawyers' provide support for the functioning of the acquired lexical skills at the required level and carry out constant self-monitoring and reflection of their own activities.

The content and structure of the professionally oriented receptive lexical competence have been observed; the interrogation of students with the aim of clarification of their attitude to the learner autonomy has been carried out; the levels of learner autonomy have been described. The peculiarities of the process of mastering vocabulary and its difficulties are shown. On the basis of the selected criteria the choice of educational material for the forming and improving professionally oriented receptive lexical competence has been made. Theoretical backgrounds have been used to create a subsystem of exercises for future lawyers' self-study work with electronic textbook. The contents and structure of an electronic textbook for developing and improving professionally oriented lexical competence have been specified. A special electronic textbook “Deutsch für Jurastudenten” has been created.

Key words: professionally oriented receptive lexical competence, self-study work, learner autonomy, reflection, learning strategies, electronic textbook, content of mastering vocabulary.